

לשוננו לעם

עורכים: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

מתוך

כרך מו, תשנ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על מילון עברי שימושי בכלל ועל "מילון ההווה" בפרט

הופעת מילון עברי חדש הוא מאורע משמח; על אחת כמה וכמה מילון שימושי בכרך אחד, שכמותו הופיעו לאחרונה לפני עשרים שנה ויותר, וכוונתי למילון של מאיר מדן "מאלף עד תיו" משנת תשל"ג, שהוא "מהדורה מתוקנת, ערוכה וסדורה מחדש" של אותו המילון משנת תשי"ד, וכן "המילון העברי המרוכז" של אברהם אבן-שושן משנת תשל"ב, שהוא תמצית מילון הגדול, שראה אור בשבעה כרכים בשנים תשכ"ו-תש"ל. אמנם מילון אבן-שושן עודכן פעמים אחדות: תחילה הופיע כרך המילואים בשנת תשמ"ג - שנה לפני מות המחבר, ולאחר מותו הופיעו שלוש פעמים "השלמות ועדכונים" בשנים 1988, 1991, 1993 - מעשה ידיהם של ראובן סיוון ורפאל ספן. אלא שאינו דומה מילון, שימיו כימי דור והיום הוא עשוי מילואים והשלמות ועדכונים, למילון שכולו חדש כ"מילון ההווה" שראה אור השנה.

אילו ביקשתי למצות את כלל העניינים העולים אגב עיון במילון זה, שהוא מעשה ידיהם של שני בלשנים מנוסים, אנשי האקדמיה ללשון העברית, הייתה היריעה מתרחבת מאוד, ולכן בחרתי לדון בעשרה עניינים, שיש בהם גם צד עקרוני בעשייתו של מילון עברי שימושי כלשהו, ואלו הם: מקום הפעלים והבינונים במילון; מקומן של צורות לא-תקניות במילון תקני; ההגדרות; המילון והדקדוק; בחירת אוצר המילים; הנמצא והחסר במילון; הציוריים במילון; הלעז; הסלנג; עניינים שונים.¹

מקום הפעלים והבינונים במילון

"מילון ההווה" מחדש חידוש גדול במילונות העברית של המאה העשרים. למן מילון בן-יהודה, שקונטרסיו הראשונים ראו אור בשנת 1908, המילונים

* שושנה בהט ומרדכי מישור, מילון ההווה - מילון שימושי לעברית התקנית, ספרית מעריב, איתאב - בית הוצאה לאור, תל-אביב תשנ"ה (1995), 815 עמ'. בחודשים שבט-אדר א' תשנ"ה (ינואר-פברואר 1995) נדפס המילון שלוש פעמים ב-24,400 עותקים.

מציינים את השימוש השמני בציון "בצורת ההווה" (שלדעתי אינו הולם את העניין). למשל:

- **סופר:** בודק את הכמות על ידי קריאת מספר על כל פריט; [בצורת ההווה] כותב דברי ספרות; מעתיק ספרי תורה
 - **דובר:** מדבר, כגון: דובר אמת; דוברי עברית; נציג משרד או מוסד וכד' שתפקידו למסור הודעות לציבור
נראה לי שכאן הושמט בטעות הציון "בצורת ההווה" לפני ההגדרה האחרונה.
 - **יוצר:** עושה מעשה שיש בו משום חידוש - בייחוד בתחום הספרות והאמנות; [בצורת ההווה] קדר, עושה כלי חרס
 - **מדבר:** מביע את מחשבתו בקול; [בצורת ההווה, זכר יחיד] כינוי למין האדם (כנגד: חי, צומח ודומם)
 - **מאוורר:** מכניס אוויר נקי (לחדר וכד'); [בצורת ההווה, זכר] מכשיר חשמלי המעורר זרם אוויר על ידי תנועה סיבובית של כנפיים ויוצר תחושה של קירור (בלועזית: ונטילטור)
 - **נבחר:** (אדם או דבר) שהוחלט עליו שהוא מתאים לתפקיד או לתכלית מסוימת; [בצורת ההווה] מיוחד משובח; שהתמנה על יסוד הצבעה וכד'
- לעומת זה, צורות בינוני רבות, המשמשות שימוש שמני, כגון **סוחר**, **מחבר** וכיו"ב, שימושם השמני מובלע ב"מילון ההווה" בתוך משמעות הפועל. למשל:
- **סוחר:** קונה או מוכר (סחורה או מניות) כדי להרוויח מן ההפרש במחיר
 - **כותב:** רושם מילים או סימנים בכתב
 - **מחבר:** מצרף, שם ביחד; כותב יצירה ספרותית או מוזיקלית
 - **מספר:** משמיע או כותב סיפור; גוזר את שער הראש

מה אפוא בין **סופר**, **מרצה**, **יוצר** וכיו", שב"מילון ההווה" נרשמו בהם שני השימושים, הפועלי והשמני, ובין **סוחר**, **מחבר** וכיו", שהשימוש השמני מובלע בהם בתוך משמעות הפועל?

עיון בערכים האלה ובהגדרותיהם עשוי להסביר את ההבדל: לקבוצה השנייה שייכות מילים שמשמעותן השמנית נגזרת במישרין ממשמעות הפועל המקביל: ה**סוחר** הוא 'מי שעיסוקו לסחור'; **מחבר הספר** הוא 'מי שחיבר את הספר'; **כותב המאמר** הוא 'מי שכתב את המאמר' וכיו"ב, ואילו לקבוצה הראשונה שייכות מילים שמשמעותן השמנית נגזרת מבינין שונה של הפועל

(סופר, דובר), או שהן שמות של מכשיר או כלי (מאוורר, מצית, מונה), או משמעותן השמנית נתייחדה ממשמעות הפועל (יוצר, מרצה, מדבר, נבחר).

בדוגמה האחרונה הפרידו המחברים בין "(אדם או דבר) שהוחלט עליו שהוא מתאים לתפקיד או לתכלית מסוימת" כהגדרת המשמעות הפועלית, ובין "שהתמנה על יסוד הצבעה" כהגדרת המשמעות השמנית, אולם באמת שתי ההגדרות הן פועליות מובהקות.

ואולם אם הבחנות אלו הן המנחות את מחברי "מילון ההווה", ובאמת אפשר להבחין בין שני סוגי הבינוני, הרי בכך נשמט הבסיס העיוני של הצורך לסטות מן המקובל במילונות העברית של הדורות האחרונים; יבואו הבינונים מן הסוג הראשון כערכים לעצמם במשמעותם השמנית, ואילו במשמעותם הפועלית יבואו בערכי הפועל כמקובל עד ימינו, ואין צורך לעשות מהפכה בשיטת רישום הפעלים במילון בגלל הקושי שבהבחנה בין הבינונים שהם צורות ההווה של הפעלים ובין הבינונים שהם שמות עצם ושמות תואר.

הנימוק המעשי של מחברי "מילון ההווה" לרשום את ערכי הפעלים בצורת הבינוני הוא ש"הנוהג להביא את השמות לפי צורתם ואת הפעלים לפי שורשם או לפי צורת העבר שלהם מאלץ אותו [=את המחפש] להכריע בהבחנה הנדונה לפני שהוא ניגש למילון. קביעת הפועל לפי צורת הבינוני עוקפת את הבעיה הזאת [...] ארגון זה של הערכים פוטר את המעיין מן השיקול אם **מאוורר** פועל או שם, וכן **צודק** או **מזכיר** וכיו"ב [...] מכאן שהנתקל בפועל באחת מצורותיו (עבר, עתיד, ציווי או מקור) עליו להסב אותו תחילה לצורת ההווה: את ההגדרה של **הזכיר** עליו לחפש בערך **מזכיר**, **לאוורר** בערך **מאוורר**, **יצדק** בערך **צודק** וכיו"ב" (מתוך ההקדמה למילון).

ספק בעיניי אם המשתמש במילון אכן נאלץ "להכריע בהבחנה הנדונה לפני שהוא ניגש למילון". עדיין לא נעשה מחקר על הרגליו של המשתמש המצוי במילון עברי שימושי (בלשונויות האירופיות נעשים מחקרים כאלה). שנית, מאותם הנימוקים עצמם, שעליהם ביססו מחברי "מילון ההווה" את חידושם הגדול ברישום הפעלים, אפשר להגיע למסקנה שונה בתכלית: הנתקל בבינוני באחת מצורותיו (וכאן תבוא רשימת משקלי הבינוני: פועל, פועל, נפעל, מפעל, מפועל, מתפעל, מופעל) יסב אותו תחילה לצורת הנסתר בעבר: את ההגדרה של **מזכיר** עליו לחפש בערך **הזכיר** (ולטעמי מקומו של הפועל **הזכיר** בשורש זכ"ר), **מאוורר** - בערך **אוורר**, **צודק** - בערך **צַדַּק** וכיו"ב. דהיינו, שמות עצם ושמות תואר, שצורתם צורת אחד הבינונים, מקומם במילון כערכי משנה בערך הראשי של הפועל.

לדעתי, אכן יש צורך בשינוי במילונות העברית באשר למבנה ערכי הפעלים ולמקומם של השמות השקולים במשקלי הבינונים, אבל השינוי הרצוי הוא

בכיוון ההפוך: יירשמו הפעלים בשורשיהם ובצורות הנסתר שלהם בעבר, ואילו הבינונים השמניים יבואו כערכי משנה של הפעלים.³ מכל מקום, ימים יגידו הנתקבלה שיטתו של "מילון ההווה" ברישום ערכי הפעלים או שמא נותרה בגדר ניסיון מעניין בתולדות המילונות העברית.

צורות לא־תקניות במילון תקני

"מילון ההווה" מוגדר כ"מילון שימושי לעברית התקנית" ובהקדמתו נאמר שהונהגו בו "בקפדנות הפסיקות של האקדמיה ללשון העברית". לא אוכל להיכנס כאן לעניין הגדרת "העברית התקנית" ולשאלה הסבוכה כיצד קובעים את התקן. אמנם האקדמיה ללשון העברית היא הפוסקת בענייני לשון, אלא שהתערבותה באוצר המילים מוגבלת בעיקר לתחומי המינוח המקצועי ולאותן מילים בודדות שבשימוש כללי המובאות אליה מדי פעם לדיון ולהכרעה - וגם אז עוסקים לרוב בקביעת מונח עברי למילה לועזית, כגון **זמיר**=גינגל, **סמליל**=לוגו וכיו"ב. אילו הסתפק "מילון ההווה" באוצר המילים התקני בלבד, הייתה תועלתו מוגבלת, שהרי התעלמות מן הרווח בלשון, אף אם הוא חורג מן ה"תקן", יש בה כדי לקצץ נתח חשוב מלשון דורנו. בדרך כלל פתרו מחברי המילון עניין זה פתרון מניח את הדעת: הם אינם מתעלמים מן הצורות הלא־תקניות, אלא מביאים אותן ובצד כל אחת מהן הם מציינים את הצורה התקנית, כגון:

- **מזרון**: (צורה לא־תקנית) ראה: מזרן
- **מיכל**: (צורה לא־תקנית) ראה: מִכָּל
- **משמיש**: (צורה לא־תקנית) ראה: משַׁמֵּשׁ
- **סינור**: (צורה לא־תקנית) ראה: סינר
- **גינקולוגיה**: (צורה לא־תקנית) ראה: גינקולוגיה
- **זאולוגיה**: (צורה לא־תקנית) ראה: זואולוגיה
- **פיקוד**: ...כפוף לסמכות מפקד (בהוראה זו לא־תקני; הנכון: פְּקוּד)
- **טיסוף**: ... (לא־תקני; הנכון: ייסוף)

לגבי צורות כמו **מזרון**, **מיכל**, **סינור** אין אני נוטה לקבל את קביעת המחברים בהקדמתם כי "הציון 'לא־תקני' מוציא את המילה מכל מסגרת סגונית ומכריז עליה שהיא בגדר טעות", שהרי מדובר בצורות רווחות מאוד בפיהם ובכתיבתם של דוברי עברית משכילים.

דרך אחרת לציין שקיימות שתי צורות, האחת תקנית והאחת לא-תקנית, היא להביא את הצורה התקנית ולציין בצדה את הצורה הלא-תקנית. דרך זו נקוטה ב"מילון ההווה", למשל, במילים במשקל מְקַטְלָה/מְקַטְלָה, כגון:

- מְכַבֶּסָה (לא: מְכַבֶּסָה)
- מְסַפֶּרָה (לא: מְסַפֶּרָה)
- מְרַפֶּאָה (לא: מְרַפֶּאָה)

לעומת זאת במילים מְלַטְשָה, מְשַחֶטָה, מְשַתְלָה, מְשַתְנָה המובאות במילון, לא נרמזו הצורות ה"לא-תקניות" מְלַטְשָה, מְשַחֶטָה, מְשַתְלָה, מְשַתְנָה.

במילה בְּרִיחַ (במשמעות 'מנעול') נאמר "תן דעתך על ההבדל בין בְּרִיחַ ובין בְּרִיחַ"; כיוצא בזה במילה פְּרִיט נאמר "לא: פְּרִיט". לעומת זה במילים נְצִיב, נְצִיג, צְמִיג, שְתִיל לא הוער על הצורות ה"לא-תקניות" שאף הן רווחות: נְצִיב, נְצִיג, צְמִיג, שְתִיל.

במילה נְמוּש נאמר שצורת הרבים לזכר ולנקבה היא נְמוּשֹות ולא נְמוּשֹות, ואילו במילה לְקוּחַ אין הערה דומה. במילה מִיסוֹי נאמר "הטלת מסיס (לא תקני)" ואילו במילת גִּיבּוֹי לא נאמר כן. אמנם האקדמיה ללשון העברית הכשירה את גִּיבּוֹי בתחום המחשבים, אבל לא בהוראת 'תימוכין' שבשימוש הכללי.

בלשון ימינו יש שמילה רווחת בשתי צורות ושתייהן "כשרות". על המילון להביא את שתייהן. ואמנם כך נהג "מילון ההווה" בצורות שְהוּת, שְהוּת. לעומת זה, בצד הצורה קְבִרְנִיט המובאת במילון לא הובאה הצורה קְבִרְנִיט הרווחת, ובצד הצורה פְּנָקֶס לא הובאה הצורה פְּנָקֶס.

ההגדרות

המילונאי עוסק לא רק בצורתן של מילים ובקביעת מקומן במילון אלא גם בתוכן, דהיינו במשמעותן. יש הרואים בהגדרת המשמעים עיקרו של כל מילון. בדור האחרון נעשו ניסיונות לעצב כלים מדויקים לניסוח הגדרות מילוניות, אלא שמלאכה זו של ניסוח ההגדרה היא לדעתי אומנות - או אָמנות - ולא מדע.

במילון שימושי של כרך אחד המילונאי אנוס לנהוג קמצנות יתרה בהגדרות. מן האילוף הזה נגזרות שתי גְזָרוֹת מחמירות: ראשית, אין להאריך בהגדרתן של מילים השייכות לאוצר המילים הבסיסי, הידוע והמפורסם, שכל

יודע עברית - והרי מילון שימושי מכון בעיקר לדוברי השפה ולא למי שלומד אותה כשפה זרה - מכיר היטב את משמעותן.

במאמר מוסגר, מבקש אני להוסיף שספק בעיניי אם בכלל צריך להגדיר את משמעותן העיקרית של מילים כמו **ביצה**, **בית**, **כיסא**, **שולחן** ועוד מאות מילים כמותן. ואם כבר מגדירים - צריך רק "לרמוז" למשמעות הידועה ואין להאריך בהגדרתה.

שנית, מילון שימושי אינו לקסיקון, והגדרה שהולמת לקסיקון (כגון לקסיקון למונחי הצמחים, בעלי החיים, הכלכלה, הספורט, הצבא, הפסיכולוגיה, החברה וכיו"ב) אינה הולמת מילון שימושי.

"מילון ההווה" אינו עומד תמיד במבחן ההגדרה, ולעתים הגדרותיו ארוכות שלא לצורך ומסובכות עד כדי הכבדה על המעיין. נראה שהמחברים ביקשו לדייק בניסוחיהם ולמצות את משמעויותיה של המילה בשימושיה השונים. כוונה זו - גם אם היא רצויה כשלעצמה - מימושה אינו אפשרי, ואולי גם לא חיוני, במילון שימושי.

והרי דוגמאות אחדות - אחדות מני רבות - של הגדרות ארוכות ולעתים אף מסורבלות:

- **אמת:** הָתָאם שֶׁל מִשְׁפָּט אֶל עֹבְדָה בְּמִצִּיאוֹת (כנגד: שקר)
אבן-שושן מגדיר: דבר נכון ונאמן, דבר שיש לתת בו אמון, הפך מן שקר.
 - **ביצה:** גוף סגלגל שממנו מתפתח בעל חיים או שבוקע ממנו אפרוח או שרץ וכד' (ביצי תרנגולת משמשות מאכל לבני אדם)
 - **מאוורר:** מכשיר חשמלי המעורר זרם אוויר על-ידי תנועה סיבובית של כנפיים ויוצר תחושה של קירור (בלועזית: ונטילטור)
 - **פקסימיליה:** העתק של דברים כתובים או של תמונה וכד' השווה למקור בכל הפרטים; צילום באמצעים חשמלוריים הנקלטים במכשיר מיוחד ממרחק
 - **סרט** (בהוראת 'סרט צילום'): רצועה של חומר פלסטי וכד' מצולמת להצגה במטול על מרקע
 - **גיוגול:** מאהב צעיר לאישה מזדקנת תמורת תשלום שהוא מקבל ממנה המילים "שהוא מקבל ממנה" מיותרות; עדיף "מבוגרת" על "מזדקנת".
- דוגמה של הגדרה "אנציקלופדית" הם שמות של צמחים ובעלי חיים:
- **כלב:** שם סוג של בעל חיים טורף - ראשון לחיות המבויתות - משמש את האדם בתפקידים שונים וגם כחיית מחמד (Canis familiaris)

- **סביון:** שם של סוג צמחים בעל מינים רבים ממשפחת המורכבים המכיל מגוון רחב מאוד - מעצים ועד חד-שנתיים (בישראל גדלים כמה מינים עשבוניים) (Senecio)
- מלבד אלה לא מעט הגדרות יש בהן פרטים בלתי נכונים או בלתי מדויקים:
- **נץ:** אדם השייך למחנה הלאומי הדוגל בתקיפות נגד מורדים
לא ברור מה עניין המחנה הלאומי ומה עניין המורדים. הלא במפלגת העבודה יש נצים המתנגדים לווייתור על רמת הגולן.
- **סיירת:** קבוצת סיור
האם "סיירת מטכ"ל/גולני" הן קבוצות סיור?
- **מימייה:** כלי למים שאדם נושא עליו בטיולים
האם מסע של חיילים הוא טיול?
- **משייט:** שט, בעיקר להנאה; משוטט (ספרותי)
שיוט: (שם הפעולה של משייט) שִׁיט
האם "טיל משייט" או "טיל שיוט" משייטים להנאתם?
- **תשדיר:** מסר משודר ברדיו או בטלוויזיה
המילה **מסר** מוגדרת ב"מילון ההווה" כך: רעיון מוסרי או חברתי או מדיני וכד הנמסר בספר או בסרט או בנאום וכד'. - האם "תשדיר שירות" הוא 'רעיון מוסר או חברתי או מדיני' המשודר ברדיו או בטלוויזיה?
- **מקלדת:** מערכת קלידים שלחיצת האצבעות עליהם מפעילה מנגנון, כגון בפסנתר או במכונת כתיבה
ומה בדבר מקלדת המחשב?
- **מקרן:** מכשיר להקרנה
ההגדרה אין בה דופי, אלא שהמילון מוסיף הערה זו: "תן דעתך להבדל שבין מקרן ובין מטול". - מי שמכיר את החלטות האקדמיה ללשון העברית מבין במה דברים אמורים, אבל המעיין בערך *הקרנה* יבוא במבוכה ולא יעמוד מעצמו על ההבדל שבין **מקרן למטול**.
- **סורק:** בודק ביסודיות שטח לצורכי ביטחון או גוף למציאת ליקויים
אם הכוונה היא לסורק האלקטרוני הידוע בציבור בשם סי.טי. הרי שצריך לציין שמדובר בגוף האדם.
- **פרימדונה:** (בהרחבה) אישה הנוהגת חשיבות בעצמה (עממי, בנימה של לגלוג)
גם גבר יכול להיות "פרימדונה".

אולם כדי שהדברים יוצגו באורם הנכון יש להוסיף תבחרה זו: לדברי המחברים בהקדמתם, יש ב"מילון ההווה" כ-21 אלף ערכים ראשיים. לרבים מהם יותר ממשמעות אחת. למספר הערכים הראשיים יש להוסיף עוד כמה אלפים של ערכי משנה (מספרם אינו נזכר בהקדמה), חלקם בלא הגדרה, כגון השמות הנגזרים בסימות **ות** ובסימות **י**, וחלקם עם הגדרה. מספר ההגדרות במילון כולו מגיע אפוא לכדי 35-40 אלף בקירוב. גם אם נמצא בהם שניים או שלושה אחוזים של הגדרות לא כל כך "מוצלחות", אין בכך כדי ללמד על המילון בכללו.

המילון והדקדוק

מילון הוא הצומת שכל תחומיה של תורת הלשון נפגשים בו: המשמעות והצורה, התחביר, הכתיב והניקוד. הדקדוק הוא אפוא חלק טבעי וחיוני של כל מילון. בייחוד אמורים הדברים במילון מקיף כמילון בן-יהודה וכמילון המלא של אבן-שושן. אבל הם נכונים גם במילון שימושי מצומצם. הנה כמה דוגמאות מתוך "מילון ההווה" הממחישות את מעורבותו העמוקה של הדקדוק במילון:

- **הָבָה:** [צורה מוארכת של הָב (ציווי של *יֹהֵב)] מילת זירוז, קריאה להשתתפות במעשה
- **הַהֲדָרָה:** [שם פעולה של מהדיר] עריכת מהדורה
- **הוֹדוּת:** [מקור של מודה] (ל-) בזכות- (פתיחה למשפט סיבה)
- **הוֹנָה:** (כתיב מיושן) ראה: הוֹנָה
- **הוֹנָה:** (כתיב מקראי) ראה: הוֹנָה

"צורה מוארכת", "שם פעולה" ו"מקור" הם מונחים מתורת הדקדוק; "משפט סיבה" הוא מונח תחבירי והוא בא להסביר את דרך שימושה של המילה **הוֹדוּת**, דהיינו הוא חלק של הגדרתה.

דוגמה נוספת לשימוש בדקדוק ובתחביר (ואף בתולדות הלשון העברית) כדי להסביר את משמעה, את שימושיה ואת צורותיה של מילה מן המילים הרי זה הערך ה"מלאכותי" (על הערכים האלה - בהמשך) *הוֹנָה (עמ' 108):

- ***הוֹנָה:** [הִיָּה, יְהִיָּה (בלשון המשנה: יְהָא), יְהִי (בדרך האיווי). להיות] קִיָּים (בהווה: יֵשׁ); פועל עזר להקצת מצב או המְשֻׁכִּיּוּת או הישנות, כגון: היה יֵשֶׁן; היה אומר; או להקצת שם לעבר ולעתיד ולמקור. כגון: היה רגיל; יהיה קר; (רצה) להיות שחקן; נברא, בביטוי: מי שאמר והיה העולם; כינוי לאלוהים; (ל-) מוחזק בךשות- או בבִּעְלוּת- (בהווה: יֵשׁ ל-); נהיה, נְהַפֵּךְ (ל-); וְהָיָה פתיחה למשפט תנאי < הִיּ >

דוגמה זו גם ממחישה את הסכנה שבשימוש מרובה בדקדוק לצורך תיאור של ערך מערכי המילון, שימוש שיש בו כדי לסרב את הערך במידה כזאת. שהמעין לא ימצא בו את ידיו ואת רגליו.

כאמור, הדקדוק הוא חלק חיוני של המילון, אבל יש להיזהר שלא להטיל על המשתמש במילון את חובת ידיעת הדקדוק, שכן רוב המשתמשים אינם מדקדקים או בלשנים.

מחברי "מילון ההווה" ערים לעניין זה ובהקדמתם נמצא סעיף שכותרתו "אין צורך בידיעת דקדוק" ובו נאמר: "השימוש במילון ההווה אינו דורש אלא ידיעה מעשית-תפקודית בדקדוק". מצטרף אני בכל לבי לקביעה זו, אולם המחברים עצמם לא תמיד עומדים בה. לא רק הדוגמאות שהבאתי לעיל מעידות על כך. צורות רווחות בלשון העברית מובאות בערכים שצורתם מלאכותית - בעיקר ערכי פעלים שהם תולדה של "שיטת ההווה", ואני חושש שאיש לא יעלה על דעתו לחפש אותן שם. למשל, הפועל **היה**, **יהיה**, **להיות** מובא, כאמור, בערך המלאכותי ***הוֹיָה**; הפועל **חיה**, **יחיה**, **לחיות** - בערך ***חִיָּה**; הפועל **יארע** מובא בערך ***אוֹרַע** ואילו **אירע** - בערך ***מְאָרַע**; צורת העבר **לוקח** ערכה ***מלוקח** ואילו צורת העתיד **יִקַּח** ערכה ***מוקח**; הצורות **יגש**, **לגשת** מובאות בערך ***נוֹגֵשׁ** ואילו צורות העבר - בערך **נגש**.

כיוצא באלו ערכים מלאכותיים - רובם ככולם מסומנים בכוכבית בראש הערך - הם: ***גֵּר**₂ (לשון פחד ומגור), ***הוֹנָה** (בשביל הצורות **יְהִנֶּה**, **לְהִנּוֹת** הלא-תקניות), ***חוֹנֵר** (לשון חיזור), ***חולֶשׁ**₂ (לשון חולשה), ***חורֶשׁ**₂ (לשון חירשות), ***יוֹקֵב** (בשביל הצורות **הֵב**, **הָבָה**), ***יוֹלֵךְ** (בשביל צורות העתיד של הפועל **הלך**), ***יָטַב** (בשביל צורות העתיד של **טוב**), **יָקַץ** (בשביל צורת העתיד של **יִיקַץ**), ***לוֹאָה** (בשביל צורת העתיד **ילאה**), ***מאוֹנָה** (בשביל "לא יאונה רע"), ***מְאָנָה** (בשביל צורת העבר **אינה** לשון זימון), ***מונח** (בשביל הצורות **הונח**, **יונח** לשון מנוחה - יש גם ערך אחר **מונח** שאינו מסומן בכוכבית), ***מוקל** (בשביל הצורות **הוקל**, **יוקל**), ***מורע** (בשביל הצורות **הורע**, **יורע**), ***מִימין** (בשביל הצורות **הימין**, **יִימין**, **להימין** ואילו לצורת **מִימין** יוחד הערך **מיימין**), ***מִשֵּׁחַ** (בשביל "הִשֵּׁחַ ראשו"), **נִתְקַן** (בשביל הצורה **ייתכן** וכיו"ב), ***תִּקַּן** (בשביל "לא יוכל לתקון") ועוד.

אמנם מחברי "מילון ההווה" יכולים להפנות את המעיין אל נספח ב' שבסוף המילון ובו "מפתח צורות העבר, העתיד והמקור והפניה לערכים שצורות אלו משויכות אליהם". מנספח זה צריך המעיין ללמוד שצורת **יארע**, למשל, ערכה ***אוֹרַע** ואילו צורת **אירע** ערכה ***מְאָרַע**.

לדעתי, היה אפשר לוותר על נספח זה (שיש בו 76 עמודים ובכל עמוד ארבעה טורים), ולהסתפק במקרים מסוימים ברמזות בגוף המילון, כגון

שהצורה **לגשת** ערכה **ניגש**, שהרי מן הבחינה המעשית-התפקודית (כדברי המחברים בהקדמתם) זו האמת: הצורות **ייגש**, **לגשת** הן הן צורות העתיד והמקור של **ניגש**; **יִאָרַע** היא צורת העתיד של **אירע** וכיו"ב. ואכן בכמה מקרים מחברי המילון נוהגים כך: בגוף המילון הם מביאים את הצורות **הב** ו**הָבָה** ומפנים את המעיין אל הערך ***יוֹקֵב**.

בחירת אוצר המילים

רווחת דעה שמילון הוא כלי המחזיק את כל המילים שבלשון. זו טעות. אפילו מילון עברי שלם כמילון בן-יהודה, על שבעה-עשר כרכיו, אינו מביא את כל המילים שבספרות העברית עד סוף המאה הי"ט.⁴ גם מילונו השלם של אבן-שושן, על שבעת כרכיו, אינו מביא את כל המילים שבלשון העברית העתיקה והחדשה. על אחת כמה וכמה מילון שימושי של כרך אחד, המתאר את אוצר המילים של העברית החדשה.

ההחלטה מה להביא במילון עברי ומה לנפות ממנו אינה קלה. מחברי "מילון ההווה" כותבים בהקדמתם: "לא נכללו במילון מילים נדירות, או מילים המצויות רק במקורות קדומים שהם חלק מתרבות ימינו והנלמדים בדרך כלל בצמוד לפירוש. הוראות שיצאו מכלל שימוש בלשון ימינו אינן מיוצגות".⁵ ואמנם הם ניפו הרבה מן הנמצא במילונים העבריים הקיימים, אלא ששיטתם בעניין זה אינה ברורה כל צורכה. כך, למשל, הם הביאו לא מעט מילים ומשמעויות מלשון העבר שאין להן מהלכים בהווה, וסימנו אותן בתוויות כגון "ספרותי", "מיושן", "בלשון המקרא" וכו', כגון: ***דוֹנָה** (מלשון "וידגו לרוב"), ***חֹזֶקָה** (מלשון "חָבִי כמעט רגע עד יעבור זעם"), ***חֹזֶקָה** (לשון חדווה ושמחה, כמו "וַיִּחַד יתרו על כל הטובה"), ***יוֹעֵט** (לשון כיסוי ולבוש כמו "מעיל צדקה יִעֲטֵנִי" - השווה עיף=יעף), ***מוֹאֵרָה** (לשון קללה כמו "ואשר תאֵר יואר"), ***נִנּוֹן** (מלשון "נִנּוֹן שמו"), ***פֶּן** (מלשון "לא אֶפְוֶנָה" במשמעות 'אין לי ספק' - ביטוי שסופרי תקופת ההשכלה הרבו להשתמש בו), ***פָּץ** (לשון פיזור כמו "יפוצו אויביו"), ***שָׂדֵי** (שָׂדֶה) - וכן כמה מן הערכים ה"מלאכותיים" הנזכרים בסעיף "המילון והדקדוק".

ובכלל, לא ברור אימתי מילה או משמעות היא בגדר "ספרותי", אימתי בגדר "מיושן" ואימתי בגדר "לשון המקרא". למשל ***מוֹאֵרָה** (ראה לעיל) סימונו "בלשון המקרא" ואילו ***נִנּוֹן**, ***פֶּן** ורבים אחרים (ראה לעיל) סימונם "ספרותי". או למשל, **פּוֹמֶק** סימונו "ספרותי" ואילו **פּוֹמֶק** סימונו "מיושן".

הנמצא והחסר במילון

אחד הדברים החביבים על מבקרי מילונים הוא להצביע על מילים, צירופים ומשמעים שאינם במילון המבוקר, ולדעת המבקר ראוי היה להביאם בו. לכאורה, אין לך דבר קל מאשר למנות עשרות ומאות מילים החסרות אפילו בטוב ובשלם שבמילונים.

העיסוק בנמצא ובחסר במילונים אינו מלאכה פשוטה. יש קושי כפול: ראשית, מאופיו של מילון שימושי שאוצר המילים המובא בו הוא פרי של בחירה. לא כל מילה בלשון ראוי להביאה במילון. מחברי "מילון ההווה" מעידים בהקדמה ש"אוצר המילים שבו (כעשרים ואחד אלף ערכים ראשיים) נבחר מתוך לשון ימינו ובמשמעויות הרווחות בימינו".

שנית, כדי לעמוד על הנמצא והחסר במילון מן המילונים, על המבקר לקרוא את המילון מתחילתו ועד סופו, דבר שברוב המקרים הוא בגדר הנמנע. יוצא אפוא שאין בידי המבקר כלי למד על פיו את היקף החסר במילון המבוקר. שתי דרכים פתוחות לפניו: להתרשם מכמות המילים, הצירופים והמשמעים החסרים במילון, שהוא רושם לעצמו אגב עיון מקרי בו, או לבחון תחום מתחומי החיים שאוצר המילים משקף ולשקול את החסר לעומת הנמצא. נבחן, למשל, את רשימת הדרגות בצה"ל. זו רשימה "סגורה" וקצרה וקל לטפל בה בכתיבת המילון. בדיקת דרגות צה"ל ב"מילון ההווה" מעלה כמה שאלות:

א. מפני מה הובאו **טוראי ראשון** ו**רב-טוראי** הן בקיצוריהם (טר"ש, רב"ט) והן בערך טוראי, ואילו **סמל ראשון**, **רב סמל** ו**רב סמל ראשון/פלוגתי** הובאו בקיצוריהם בלבד (סמ"ר, רס"ל, רס"ר, רס"פ) אבל לא בערך סמל?

ב. מפני מה הובאו **סגן-אלוף**, **תת-אלוף** ו**רב-אלוף** הן בקיצוריהם (סא"ל, תא"ל, רא"ל), הן בערכי רכיבם הראשון (סגן, תת, רב) והן בערך רכיבם השני המשותף אלוף, בעוד **שאלוף-משנה** מובא בקיצורו (אל"ם) ובערך רכיבו הראשון בלבד (אלוף), ואילו **רב סרן** מובא בערך רכיבו הראשון בלבד (רב) אבל לא בקיצורו (רס"ן) ולא בערך רכיבו השני (סרן)?

ג. מפני מה הובא **אלוף-משנה** בערך רכיבו הראשון בלבד (אלוף), ואילו **סגן משנה** - ברכיב השני בלבד (מִשְׁנָה)?

ד. כיצד קרה הדבר שנעלמו מעיניהם של מחברי המילון דרגות אלו: ממ"ק, רס"ב (=רב סמל בכיר), רס"ם (=רב סמל מתקדם), רנ"ג (=רב נגד) - דרגות הנהוגות בצה"ל זה שנים?

ה. מפני מה שלוש דרגות בלבד דירוגן בסולם הקצונה מוגדר - **סגן משנה**: הדרגה שלפני סגן (בערך משנה); **סגן**: הדרגה השנייה במדרג הקצונה; **סרן**:

קצין בעל הדרגה השלישית בצה"ל - ואילו בכל שאר דרגות הקצונה הדירוג בסולם הקצונה חסר?

ו. מפני מה **סג"מ** כתובה במ"ס רגילה ואילו **אל"ם** - במ"ס סופית?
 ז. מפני מה אין קביעות בהטלת מקף בצירופים: **אלוף-משנה** מוקף (בערך **אלוף**), ואילו **סגן משנה** אינו מוקף; **סגן-אלוף** המובא במילון בשלושה מקומות יש שהוא מוקף (בערך **אלוף**) ויש שאינו מוקף (בערך **סגן** ובערך **סא"ל**).

רשימת דרגות צה"ל, שיש בה בסך הכול כעשרים דרגות, אילו טופלה "טיפול קבוצתי" אחיד ולא טיפול פרטני, הייתה מתקבלת בה עקיבות בכל אחד מן הערכים המילוניים מבחינת קביעת מקומו במילון, הגדרתו, כתיבו וכיו"ב, וכן הייתה נמנעת השמטת חלק מן הערכים.

כיוצא בזה רשימת התבלינים, המאכלים ודומיהם. ב"מילון ההווה" מובאים, למשל, הערכים: **בורגול**, **בורקס**, **זעתר**, **חלווה**, **מוס**, **מוסקה**, **מיוז**, **סומסום**, **פופקורן**, **פרלן**, **קוואקר**, **קוגל**, **קטשופ**, **שווארמה** ועוד. לעומת אלה חסרים: **אורגנו**, **אגרול**, **בקלאווה**, **גיבטש**, **חילבה**, **חלקום**, **לדר**, **מלווח**, **סחוג**, **סמבוסק**, **עמבה**, **פטיפורים**), **קבנוס**, **קוסקוס**, **קונפיטורה**, **קא(א)רי**, **רולדה**, **שקשוקה** ועוד. עיון בכמה ספרי בישול או ברשימת המונחים שבהם היה מאפשר "לצוד" על נקלה את המונחים המשמשים בתחום חשוב זה.

בייחוד הדברים אמורים בתחומים שהתפתחו מאוד בשנים האחרונות, ולכן אוצר המילים שלהם אינו מתועד כהלכה במילונים הקיימים. דווקא כאן נזקק המעיין למילון מעודכן ככל האפשר, יותר מאשר בתחומים הקיימים מכבר, שאוצר המילים שלהם מוכר ומבוסס. למשל, שוק ההון והבורסה. "מילון ההווה" מביא את המונח **אופציה** ומגדירו: "בבנקאות: חוזה המקנה זכות לסחור בנכס מסוים בתנאים שנקבעו מראש". אבל הגדרה זו אינה הולמת את "המסחר באופציות" הפורח בשנתיים האחרונות בבורסה של תל-אביב. במילון חסרים מונחים כגון **משתנים** (=קבוצה מוגדרת של ניירות ערך), **פך"ם** (מניות הכר"ם), **מְעוּף** (מדד המעוּף), **מְרָץ** (שלב המרץ) - מונחים המופיעים יום-יום בטלוויזיה, ברדיו ובעיתונים, ולא דווקא במדורי הכלכלה. גם מי שאינו מעוניין בעסקי הבורסה נתקל בהם בעל כורחו על כל צעד ושעל, ונראה שחובתו של מילון עברי מעודכן להביאם.

לשון הצבא - תחום כל כך חשוב של החיים בישראל - אינה מיוצגת כראוי לה ב"מילון ההווה". מובא בו **עוזי** המפורסם, אבל חסרים **הקטישה** ו**הקלציניקוב** (או **קלשניקוב**); יש **דורגל** אבל חסר **סתרשף**; מובא **מרנ"ט** אבל חסר **רנ"ט**. ובכלל, ראשי התיבות, שצה"ל הגדיל לחדש בהם, "מילון

ההווה" מביא מהם לא מעט, כגון: בה"ד, בקו"ס, מזל"ט, מש"ק, קב"ן, תד"ל ועוד, אבל עדיין הוא לוקה בחסר רב. אין בו, למשל, אמלי"ח, בד"א, בט"ש, מא"ז, מלי"ח, מצ"ח, פז"ס (משמש גם מחוץ לצבא), פק"ל (משמש גם בהוראה מושאלת), פצ"ר, שכפ"ץ ועוד - נוסף על חסרונם של ראשי התיבות שנזכרו קודם: רס"ן, ממ"ק, רס"ב, רס"ס, רנ"ג.

עוד הרבה מילים וצירופים, שחדרו מזמן מן התחום הצבאי אל תוך הלשון הכללית, בכתב ובעל-פה, ואינם מובאים במילוננו, אפשר לדלות ממילוני הצבא הקיימים ואף מ"לקסיקון הסלנג העברי והצבאי".⁶

אציג כאן (בסדר הא"ב) מקצת מן המילים והמשמעויות החסרות ב"מילון ההווה" (על הצירופים ועל היעדרן של המילים הלועזיות הנגזרות כגון **אטרקטיביות**, **אנציקלופדי** וכיו"ב ידובר להלן). חסרונן נתגלה תוך כדי דפדוף מקרי במילון.

איגוס (מן אגס); אינוס; אקטוארי (כגון "גירעון אקטוארי"); אש"ף • קביצה (בערך ביצה; בערך זית יש **זית**) • גגון (במכונית) • דיסק (כגון **דיסק קשיח**, **קומפקט דיסק**; יש **דיסקט**) • הומוסקסואל (יש **הומוסקסואלי**); היגוי (כגון **ועדת היגוי**) • חוצץ (=צור מן החלל החיצון), חייבר (=שמורת טבע לחיות בר; במילון מובא **חייר**) • טיפקס • פלבוניק • מאקלס (יש **אקלס** ונאמר בו: שם פעולה של **מאקלס**); מפקח/מפקח משנה (=דרגות במשטרה, אבל יש: **פקד**, **ניצב**); (חומר) מסרטן; מפרשן (יש: **מקריין**); משתכנז; מצוינות; (משקה) מוגז; מודם; ממשק (במשמעות interface - צורה רווחת אך לא-תקנית; הצורה התקנית: **מישק** או **מנשק**); מקלָב (נזכר בערך שדכן אבל אינו מובא בערכו); מיזמה (ברפואה), מצג (תנוחת העובר: **מצג עכוז**, **מצג ראש**); מכָר (כגון **אופציות מכר** בבורסה); מלי"ח (=משק לשעת חירום); מלָכ"ר (=מוסד ללא כוונת רווח); מסת"ב (במו"לות); מנָשָא או מנָשָאָה (לנשיאת תחמושת; אבל יש: **זביל**); משת"פ • סימפתי (יש: **סימפתיה**); סמ"ק; סל"ד (=במנועי רכב) • עכבר (במחשבים); עקביות (יש: **עקבי**, ונאמר בו שהוא צורה לא-תקנית, והתקנית היא: **עקיב**; כמו כן יש: **עקיבות**) • פיקה (בתחמושת); פלאפון; פלסטינ(א)י (יש: **פלשתי**) • קוקו (בשלוש משמעויות: קול הקוקיה, אדם "מטורלל", סוג של תסרוקת); קוב (יש: **קובי**, "מטר קובי", אבל הצורה הרווחת היא דווקא **מטר קוב**); קשקשת (בעור הקרקפת) • רחמי (כגון **התקן תוך רחמי**); רָקֶש (כגון **אופציות רכש** בבורסה) • שבי"ס; שפריץ (=טיח מחוספס) • תל"ג; תָקֶשֶב (=תקשורת מחשבים).

הצירופים במילון

בדורות האחרונים, בייחוד אחרי מלחמת העולם השנייה, מסתמנת במילונות הכללית מגמה ברורה להכיר בחשיבותם של צירופי מילים

כחידות לקסיקליות לעצמן, הראויות לבוא במילון בצד ערכי המילים היחידות.⁷

מגמה זו לא פסחה על המילונות העברית. למן מילון בן-יהודה (משנת 1908 ואילך), דרך מילונייהם של דוד ילין, יוסף קלוזנר ויהודה גור (גרזובסקי), ועד מילונייהם של אבן-שושן, כנעני ואלקלעי - ההכרה בחשיבותם של צירופי המילים גוברת וחולכת. "מילון ההווה" מודע היטב לעניין זה. דפדוף מקרי במילון מעלה שפע של צירופים, שנולדו בעברית החדשה ורווחים בה: **בריון קשקשים** (בערך קשקשת), **בִּרְת מַחְדל** (בערך בִּרְח), **מכונית תופת** (בערך תופת), **מפה סינופטית** (בערך סינופטי), **מקל כביסה** (בערך מקל), **מִרְכָּז קליטה**, **מרכז קהילתי** (שניהם בערך מרכז), **סיכת ביטחון**, **סיכת ראש** (שניהם בערך סיכה), **סל המזונות** (מידע!), **סל מטבעות** (בלתי מידעי!) - הגדרתו כ"יחידת מסחר" וכו' אינה מדויקת), **סל קליטה** (שלושתם בערך סל); **רב-מִכָּר** (בערך רב), בערך מִכָּר והפניה בערך בֶּסֶט-סֶלָר), וכיוצא בו מִס שפתיים (בערך מס ובערך שִׁפְחָה²).

דוגמאות אלו מעלות את השאלה בדבר קביעת מקומם של הצירופים. **מקל כביסה**, **מרכז קליטה**, **סיכת ביטחון**, **סל המזונות** וכו' סדורים בערכו של רכיבם הראשון: **מקל**, **מרכז**, **סיכה**, **סל**; ואילו הצירופים **בריון קשקשים**, **מכונית תופת**, **מפה סינופטית** - בערכו של רכיבם השני: **קשקשת**, **תופת**, **סינופטי**. הצירופים **רב-מכר** ו**מס שפתיים** מובאים בערכיהם של שני הרכיבים.

בעניין זה המילונות העברית נוהגת בדרכים שונות: כנעני מביא את הצירופים לעולם בערכו של הרכיב הראשון; אצל אבן-שושן, לעומת זה, אין קביעות: עתים הוא מביא את הצירוף בערכו של הרכיב הראשון, עתים בערכו של הרכיב השני ועתים בערכיהם של כל הרכיבים (למשל, את הניב "פתח בכד וסיים בחבית" אבן-שושן מביא בכל ארבעת רכיביו: **חבית**, **כד**, **סיים**, **פתח**) - הכול לפי חשיבות הרכיב בצירוף, לדעת המילונאי.

שיטתם של מחברי "מילון ההווה" אינה קבועה: **חברת גג** מובא בערך **חברה** ואילו **ארגון גג** ו**חברת קש** - בערך **גג** ובערך **קש**; **קופת חולים** מובא בערך **קופה** ואילו **קופת גמל** - בערך **גמל**; **ידוע חולי** מובא בערך **ידוע** ואילו **ידועה בציבור** - בערך **ציבור**; **תעודת זהות** מובא הן בערך **תעודה** והן בערך **זהות**. בסעיפים הקודמים ראינו שהצירוף **רב סרן** מובא בערך **רב**, הצירוף **אלוף משנה** - בערך **אלוף בלבד**, ואילו הצירופים **תת אלוף**, **רב אלוף** ו**רב מכר** מובאים בערכיהם של שני הרכיבים.

שיטתו של כנעני יש בה יתרון מסוים: הצירוף **אם כי** מקומו בערך **אם**, ואילו **כי אם** - בערך **כי**. עקרון הא"ב הוא הקובע. אבל מה בדבר צירופים כמו

אף על פי ש- ועל אף ש-? לשיטתו של כנעני יבוא הראשון בערך אָף ואילו השני בערך עַל, וכך נמצאנו מפרידים בין שני צירופים קרובים במשמעותם ובמילותיהם. או למשל, שני המונחים הנרדפים בדקדוק: **שם תואר ותואר-השם** - על פי שיטתו של כנעני יבוא הראשון בערך שֵׁם ואילו השני - בערך תֵּאָר.

שמה עדיפה שיטתו של אבן-שושן: כל צירוף מקומו בערך של רכיבו ה"עיקרי". ואולם קביעת הרכיב העיקרי, על פי שיקול דעתו של המילונאי, לא תמיד היא תואמת את תחושתו של המשתמש במילון כשהוא מחפש בו צירוף מן הצירופים. יתר על כן, צירופים שהם מילות דקדוק (**אם כי, כי אם, אף על פי ש- וכיו"ב רבים**), מי יאמר לנו מה רכיבים העיקרי? שמה כל רכיביהם במעמד שווה.

אחד הפתרונות לשאלה קשה זו - להביא את הצירוף באחד מרכיביו בלבד, הראשון או העיקרי (לדעת המילונאי), ולהגדירו שֵׁם (אם יש צורך בהגדרה), ואילו ברכיבים האחרים רק לרמוז למקומו של הצירוף במילון. פתרון זה יוסיף למילון אלפי רמיזות, ודבר זה הוא חסרון במילון שימושי בן כרך אחד, ששטח מחייתו מצומצם ממילא.

דפדוף מקרי ב"מילון ההווה" מעלה שפע של צירופים שחסרים בו, ולדעתי ראוי להביאם במילון לעברית בת זמננו:

אבטלה סמויה; אופציות מעו"ף/מכר/רכש (ראה לעיל); אחריות שילוחית (הצורה התקנית: **אחריות שילוחי**); אפטר-שייב • גלאט כשר; גירעון אקטוארי/מסחרי • דיסק קשיח • האזנת סתר; היא הנותנת (יש: **הדעת נותנת**); הלם קרב; הצעה לסדר (יש: **הצעת מחיר** בערך הצעה ויש: **סדר היום** בערך סדר) • טיל שיוט; טיסת שכר (נרמז בהגדרת הערך שכר) • יחידה מובחרת • כביש אגרה; כלי מיטה; כשל חיסוני (נרמז בהגדרת הערך איידס); כתב זר; כתב חוץ; כתבת צבע • מאזן התשלומים; מכונת אמת (נזכר בערך פוליגרף; ובכלל בערך מכונה לא הובא שום צירוף מן הצירופים המובאים בשאר המילונים, כגון **מכונת גילוח, מכונת כביסה, מכונת כתיבה, מכונת תפירה**, ובהשאלה **מכונת מלחמה**); מנות קרב; משחק ידידותי (בכדורגל); מתח הרווחים • נייר קופי • סוכן סמוי (יש: **סוכן נוסע**); ספירת דם (יש: **שטף דם**); סרט נע (יש: **מסוע**) • עד מדינה; עובד מדינה; עין הסערה; עסקת חבילה; ערפל קרב • פירות ים; פלטה לשבת (יש: **פלטה**, וממנו הפניה לערך **משפת**), פנסייה תקציבית, פנקס חבר (יש: **תעודת זהות**), פקודת היום • צוות (או: ועדת) היגוי • קו אדום (בהוראותיו השונות: גבול הוויתורים בעניינים מדיניים או צבאיים, שאסור לעבור אותו; קו מפלס המים, שאסור לרדת ממנו; קו טלפון ישיר בין ראשי מדינות למקרי חירום); קומפקט דיסק (יש: **תקליטור**) • רומן חניכה • שביטה איטלקית; שבץ לב; שחקן חיזוק/מילואים/ספסל/רכש (הגדרת הערך רכש אינה הולמת את

משמעות המילה בצירוף **שחקן רכש**; שיירה מנהלתית; שמורת טבע (נרמז בהגדרת הערך **שמורה**); שעון חורף/קיץ; שקט תעשייתי • תו תקן; תותח ללא-רתע; תחנת רכבת (יש: **תחנת כוח**, **תחנת ממסר**); תפוזי דם (יש: **תפוז יפני**); תזרים מזומנים (נרמז בהגדרת הערך **תזרים**).

כאמור, כל הצירופים הללו עלו בראשי תוך כדי דפדוף מקרי ב"מילון ההווה". ייתכן שלא כל חבריי המילונאים יסכימו שיש להביא במילון עברי שימושי את כל הצירופים האלה, אבל לגבי רובם אין לי ספק שמידת הכבילות והאידיומטיות שלהם מספקת כדי לראותם יחידות לקסיקליות בזכות עצמן.

הלעז

המילונות העברית במאה העשרים עברה כברת דרך ארוכה ביחסה אל הלעז. בן-יהודה נמנע מלהביא במילונו הגדול מילים לועזיות שנכנסו לעברית מן הלשונות האירופיות המודרניות. יהודה גור (גרזובסקי) פתח את מילוניו לפני המילים הלועזיות, אבל נהג בעניין זה ביד קמוצה.⁸ אבן-שושן, כנעני ואלקלעי פתחו לרווחה את שערי מילוניהם והביאו כל אחד אלפי מילים לועזיות.

גם "מילון ההווה" מביא שפע רב של מילים לועזיות, אבל - כמתחייב מגישתו הנורמטיבית - נקט תחבולה זו: כל מילה לועזית שיש לעומתה מילה עברית נרדפת, מובאת כדרך הרמיזות באותיות קטנות ובלא הגדרה, והמעין מופנה אל מקבילתה בעברית:

- פליקן: ראה הנרדף העברי: **שקנאי**
- פלוייר: ראה הנרדף העברי: **מלקחת**
- פלירט: ראה הנרדף העברי: **עגבים**
- פלמינגו: ראה הנרדף העברי: **שקיטן**
- פֶּלְנוֹם: ראה הנרדף העברי: **מליאה**
- פֶּלְסֵט: ראה הנרדף העברי: **סלפית**
- פלסטלינה: ראה הנרדף העברי: **טינית**
- פלסטר: ראה הנרדף העברי: **אספלנית**
- פֶּלֶצֶט: ראה הנרדף העברי: **סלפית**
- פלקט: ראה הנרדף העברי: **כרזה**
- פֶּלֶשׁ: ראה הנרדף העברי: **מבזק**

כל אלה בעמוד אחד של המילון (עמ' 554) וכיוצא בהם אלפים בכל המילון. אגב, באותו עמוד יש גם מילים לועזיות שלא נמצאו להן נרדפות בעברית, ואלה מובאות כערכים ראשיים ומוגדרות כדרך שאר ערכי המילון: **פלנטריום, פלנל, פלסטי, פלסטיק, פלסמה**.

כמו כן מובאת באותו עמוד המילה **פְּלִיטָה** כערך ראשי והיא מוגדרת "כוכב לכת". נראה שלא נהגו בה כמנהג כל המילים הלועזיות שיש להן מקבילה בעברית, שכן תלוי בה ערך מְשֻנָּה, הצירוף **פלנטה אחרת**, וצירוף זה אי אפשר לתלותו בערך **כוכב, כוכב לכת**.

שיטת "מילון ההווה" בעניין המילים הלועזיות והפניית המעיין מן המילה הלועזית אל המילה הנרדפת בעברית היא כאמור עקיבה ויש לה יתרון חינוכי: מי שאינו יודע (או אינו זוכר) שלמילה **פֶּלֶש** יש מילה נרדפת בעברית - **מְבֻזָּק** - בא המילון ומלמדו. ואולם יש בה בגישה זו גם חסרון: אין הקורא יודע אילו מן הנרדפות העבריות אכן משמשות בלשוננו ואילו אינן אלא בגדר הצעות שלא הכו שורשים בני קיימא.

הסלנג במילון כללי

יותר מכל מילון עברי שקדם לו "מילון ההווה" מביא מילים ומשמעויות מן הסלנג. רובן מסומנות בתווית "עגה" או "עממית" או "המונית" - האחרונה באה להזהיר את המשתמש מפני "גסויות".

בתווית "עגה" מסומנות מילים כמו: **מסטול** (נ' מסטולה), **חתיך** (נ' חתיכה), **ח'רא**, **חצ'קון** (או **חשקון**), **צ'יזבט**, **פרחה**, **מפנטז**, **ג'יגולו**, **דאוויין**, **פוסטמה**, **פקשוס** ועוד הרבה.

בתווית "המונית" מסומנות מילים כגון: **פּוֹץ**, **שמוֹק** (נ' שמוקית), **שרמוטה**, **זין**, **פוס**, **מזיין**, **מפליץ**, **נאד** ועוד.

לכמה מילים נוספה התווית "עממית" כגון: **מָרגש** (בצירוף **איך המרגש**), **מסטיק**, **תחת**, **הומו** (הגדרתו, אגב, שגויה).

לא תמיד ההבחנות האלה ברורות. למשל, מפני מה המילה **שדֶּכֶן** (במשמעות 'מְכַלְבֵּי') מסומנת בתווית "עממית" ואילו **מריחה** ('כתובה שטחית') - בתווית "עגה"; מפני מה **ג'יגולו** מסומנת בתווית "עגה" ואילו **הומו** בתווית "עממית"; מפני מה הפועל **מזיין** מסומן בתווית "המונית" ואילו הפעלים **מָרים** ('בועלי') ו**נותנת** בתווית "עגה"; מפני מה **טוסיק** מסווגת כ"לשון ילדים" ואילו **פופיק** כ"עגה של ילדים".

מילון כ"מילון ההווה", שנעשה בו שימוש במחשב, יש לצפות ממנו שמקרים כאלה של חוסר עקיבות לא יפלו בו, שהרי אפשר להפיק מן המחשב

את רשימת הערכים שנרשם בהם "עגה", "המוני", "עממי" וכיו"ב, כדי לעבור עליה ולתקן בה את הטעון תיקון.

דווקא בשל נדיבותו של "מילון ההווה" בהבאת מילים ומשמעויות מן הסלנג, ראוי לציין שעדיין חסר בו לא מעט: **אין** ("להיות אין"), וממנו נגזרו **איני**, **איניות**, **יאפי**, **פריק**, **כוסית**, **מתרזם**, **מתרזמת**, **פלוץ** - אלה רק דוגמאות אחדות וכיוצא בהן רבות אחרות. גם כאן היה אפשר לסרוק בשיטתיות את "לקסיקון הסלנג העברי והצבאי" ולדלות מתוכו כל מה שחדר אל הלשון הכללית, המדוברת והכתובה, ואינו נפל בן יומו.

עניינים שונים

א. בהקדמת "מילון ההווה" נאמר שיש בו כעשרים ואחד אלף ערכים ראשיים. קביעה זו יש בה המעטה רבה והיא מטה את כף הסטטיסטיקה כלפי מטה דווקא: כפי שכ"ץ ציינו לעיל, אלפי מילים (ואין אנו יודעים בדיוק כמה) הגזורות בסיומת **ות** (לרוב שמות מופשטים) ובסיומת **י** (לרוב שמות תואר) באות במילון כערכי משנה תחת הערך הראשי שממנו נגזרו. למשל: **חקרן** (ערך ראשי), **חקרנות** (ערך משנה); **ספקן** (ערך ראשי), **ספקנות**, **ספקני** (ערכי משנה).

לא תמיד ברורה מדיניותם של מחברי המילון בעניין זה: הן **חקלאות** והן **חקלאי** ערכים ראשיים הם, ואילו **חקלאי** הוא ערך משנה של **חקלאי**. **חשמלי** הוא ערך משנה של **חשמל**, ועל פי שיטתם אין בכך פגם, אבל **חשמלאות** ו**חשמלאי** שניהם ערכים ראשיים.

ב. תמוהה החלטתם של מחברי "מילון ההווה" שלא להביא את שמות בעלי המקצועות ואת שמות התואר בסיומת **י** הגזורים ממילים לועזיות: יש **אנציקלופדיה** אבל אין **אנציקלופדי**; יש **ביוגרפיה**, **גאוגרפיה**, **גאולוגיה**, **זואולוגיה** אבל אין **ביוגרפי**, **גאוגרפי**, **גאולוגי**, **זואולוגי**. כיוצא בזה **ביולוגיה**: אין **ביולוג** אבל יש **ביולוגי** (אולי כדי לתלות בו את הצירוף **נשק ביולוגי**).

לעומת אלה, המילים **בוטניקה**, **בוטנאי**, **בוטני** מובאות שלושתן כערכים ראשיים (אולי גם כאן הסיבה היא הצורך לתלות בערך **בוטני** את הצירוף **גן בוטני**). כיוצא בזה **כימיה**, **כימאי**, **כימי** - שלושתם ערכים ראשיים. לעומת זה בצד הערך **ביוכימיה** לא הובאו **ביוכימאי**, **ביוכימי**.

ג. לעניין הכתיב נאמר בהקדמה למילון: "במילון הזה נוהג הכתיב חסר הניקוד (המכונה 'כתיב מלא') [...]. המילים המוגדרות, העומדות בראש

הערכים, גם בהן נוהג הכתיב חסר הניקוד [...] (כגון **סידור**, **סידור**); במקרים האלה יש גם הפניה מן הכתיב המנוקד אל הכתיב חסר הניקוד - כלומר, אל הערך הראשי (**סידור** ראה **סידור**). ניקוד מסייע נוסף ביד רחבה".

ואכן אלפי רמזות - מן הכתיב המנוקד החסר אל הכתיב המלא - פזורות על פני המילון כולו, בייחוד במשקלים כמו מפועל, פיעול ואחרים. מה שחסר לפעמים הן דווקא הרמזות במילים שאינן שקולות באחד המשקלים הנפוצים, אבל רווחות בעיתונות ובספרות בכתיבן המלא, כמו למשל **איכפת** - הערך הוא **אכפת** ואין אליו הפניה מצורת הכתיב המלא הרווחת.

יפה עשו המחברים שהביאו צורות כמו **מִיכָב**, **מִימָד**, **מִיכָל** במקומן על פי כתיבן המלא, העירו בהן שכתבן אינו תקני והפנו את המעיין לערכים **מִכָב**, **מִמָד**, **מִכָל**.

המחברים נאמנים מאוד לכללי הכתיב של האקדמיה ללשון העברית ולשאר קביעותיה בענייני כתיב, והם קבעו כערכים ראשיים צורות "חסרות" דווקא כמו **ארכאולוגיה**, **גאוגרפיה**, **תאטרון** וכיו"ב - הכול על פי כללי הכתיב - במקום הצורות ה"מלאות" הרווחות בעיתונות ובספרות. בכל המקרים האלה המחברים מפנים את המעיין מן הכתיב הלא-תקני המקובל (ה"מלא" במקרה זה) אל הכתיב התקני (ה"חסר" במקרה זה).

ד. "מילון ההווה" אינו מציין ציונים אטימולוגיים. למשל, מילים שהובאו במילון ומקורן ביידיש כגון **גוואלד**, **גטקס**, **גוגל-מוגל** ועוד - מקורן היידי לא צוין בהן. כיוצא בהן מילים שמקורן בערבית כגון: **אינשאללה**, **בקשיש** (מילה תורכית שנכנסה לערבית), **דחילק**, **וקף** - העובדה שבאו לעברית מן הערבית לא צוינה בהן. לעומת זה בערך **אנתפאדה** צוין "ערבית".

יוצאות מן הכלל הן המילים שמקורן ארמי: **אדרבה**, **כלבתא**, **להוי**, **סבא**, **סיפא**, **רישא**, **שכיב** וכיו"ב רבות - בכל אלה צוין "ארמית". מפני מה זכתה הארמית ליחס מיוחד?

ועוד הערה לעניין הארמית: בערך **תו** מובא הביטוי **ותו לא**. מילת **לא** מנוקדת בקמץ כדרך הארמית. נראה לי שבימינו מבטאים ביטוי זה **ותו לא** כדרך העברית.

ה. כאמור, ב"מילון ההווה" הניקוד המסייע ניתן ביד רחבה, וכשהוא ניתן, הרי זה על פי כללי הניקוד המקובלים. עיקר הקושי הוא בניקודן של מילים לועזיות. למשל: שמות החודשים **ספטמבר**, **דצמבר** - הברתן האחרונה מנוקדת בצירי ואילו **אוקטובר**, **נובמבר** - הברתן האחרונה מנוקדת בסגול; **בוינקר** מנוקד בצירי ואילו **בוינדס** בסגול; בערך **אָנְסְמַבֶּל** האל"ף פתוחה ואילו בערך **לֶהֱקָה** נאמר "בלועזית: **אָנְסְמַבֶּל**" באל"ף סגולה. הצירוף **בֶּסֶט-סֶלֶר**

המובא כערך ראשי לעצמו (וגם כמקבילה הלועזית של **רַב־מֶכָר** בערך 71), ניקודו תמוה בעיניי: מפני מה **בִּסָּט** מנוקדת בצירי ולא בסגול והמילה **סָלָר** ניקודה על דרך **סָפָר** ולא על דרך **מָלָךְ**?

סיכום

קשה מלאכתו של מילונאי - כך בלשונות הגדולות שבעולם (אנגלית, ספרדית, צרפתית, גרמנית, רוסית) ועל אחת כמה וכמה בלשון העברית, שמספר קוראיה ודובריה קטן וכמעט אין מו"לים שמוכנים להסתכן ולממן הוצאתו של מילון עברי חדש. מן הבחינה הזאת "מילון ההווה" הוא מפעל נועז הן של מחבריו והן של המו"ל.

כאמור, מחברי "מילון ההווה" הם בלשנים מנוסים, אנשי האקדמיה ללשון העברית. שושנה בהט ז"ל, שבמשך שנים רבות הייתה מזכירה מדעית של האקדמיה ולאחר שפרשה לגמלאות נבחרה להיות חברה באקדמיה, הלכה לעולמה ביום ה' בכסלו תשנ"ה (8 בנובמבר 1994) - כשלושה חודשים לפני שהופיע המילון (בסוף ינואר 1995). ד"ר מרדכי מישור הוא מבכירי מפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית. אל מחברים ברמה כה גבוהה ראוי לבוא בדרישות מחמירות, וכך נהגתי כאן בסקירתי על מילונם. אחרי מילוניו של אברהם אבן-שושן, שהצעיד את המילונות העברית לרמה גבוהה מאוד,⁹ לא קל לעלות מדרגה נוספת במעלות מעשה המילון. איני מדבר רק על עדכון והשלמה, אלא על מילון שיש בו חידוש מהותי לעומת המילונים הקיימים. החידוש הגדול ב"מילון ההווה" הוא, כאמור, ניתוק הפעלים משורשיהם וקביעת ערכי הפעלים בצורת הבינוני של כל בניין לעצמו. חידוש זה ייבחר במרוצת הזמן ורק העתיד יקבע האם עשה "מילון ההווה" מהפכה במילונות העברית.

השאלה העולה מדברי המאמר הזה היא הניתן לעשות היום מילון ממצה של העברית בת זמננו, ואם כן - כיצד ניתן לעשות זאת? אני מפקפק ביכולתם של מילונאים יחידים להעמיס על כתפיהם משא כבד כל כך. אף על פי שבדורנו, דור המחשב, אפשר להטיל חלק ממעשה האדם על המכונה, עדיין עבודתו של מילונאי בשר ודם אין לה תמורה, והיא העיקר.

בסוף ההקדמה של "המילון החדש" (תשכ"ו) אבן-שושן מודה לעשרים ושישה חוקרים מומחים, שהמחבר נעזר בהם ב"עריכת ההגדרות במקצועות השונים": אמנות, אסטרונומיה, ארץ-ישראל, אנטומיה, בוטניקה, גאולוגיה, זואולוגיה, חברה וכלכלה, חקלאות, חוק ודין, טכניקה, מוסיקה, משפט,

מתמטיקה, כימיה, ספרות כללית, ספורט, פילוסופיה, פיסיקה, פסיכולוגיה, רפואה, תלמוד - בסך הכול עשרים תחומים ומקצועות.

ב"מבוא למילונאות של העברית החדשה" (תשכ"ט) משה גושן-גוטשטיין קובע (בעמ' 200) עשרים ושישה קיצורים מיוחדים לסמן בהם מונחים מקצועיים: אמנות, אנתרופולוגיה (כולל סוציולוגיה ואתנולוגיה), ארכאולוגיה, בוטניקה (כולל גננות), גאוגרפיה וגאולוגיה, היסטוריה, זואולוגיה (כולל אנטומיה), חקלאות, טבחות ובישול, טכניקה וטכנולוגיה, ימאות, כימיה, כלכלה, מוסיקה, משפט, מתמטיקה, ספורט, פוליטיקה, פילולוגיה (כולל בלשנות וספרות), פילוסופיה, פיסיקה, פסיכולוגיה, צבא, רבני (כולל תורני-מסורתי), רפואה (כולל אנטומיה), תאולוגיה (כולל דתות).

אין הבדל גדול בין שתי הרשימות האלה. למקצועות הקלאסיים, המשותפים לשתיהן, גושן מוסיף טבחות ובישול וכן גננות (בתוך בוטניקה). כדי להעמיד מילון ממצה של העברית בת זמננו הכרח הוא לבדוק את אוצר המילים בעשרות רבות של תחומים מתחומי החיים המודרניים. להלן רשימה של קרוב למאה נושאים, מקצועות ותחומים, שהמילונאי חייב ליתן דעתו עליהם (הרשימה ערוכה בסדר הא"ב):

אדריכלות, אופטיקה, אופנה, אלקטרוניקה, אמנויות, ארגונים • בורסה, ביגוד, בידור, ביטחון, בינוי, בישול, בנקאות, בעלי חיים • גננות, גרפיקה • דואר, דפוס, דת • הוראה, הימורים, הלבשה, הנעלה, השכלה • חברה, חינוך, חקיקה, חקלאות, חשמלאות • טלוויזיה, טלפון, טכנולוגיה, טקסים • יהדות • כלי תקשורת, כלכלה, (ה)כנסת, כתבי-עת • לשון • מאכלים, מדינה, מוסדות, מוסיקה, מזג האוויר, מזון, מחול, מחשבים, מיעוטים, מכונאות, מלאכה, מלונאות, ממשל, מנהגים, מנהל, מסורת, מסחר, מסגרות, משחקים, משטרה, משפט, משק • נגרות, נסיעות • סלנג, ספורט, ספנות, ספרות, ספרנות • עֲדוֹת, עיבוד נתונים, עיצוב, עיתונות • פוליטיקה, פחחות, פיסול • צבא, ציור, צילום, צמחים, צרכנות • קבוצות מיעוט, קולנוע • רדיו, ריהוט, (כלי) רכב, רפואה • שוק החון, שירותים • תחבורה, תאטרון, תיירות, תעשייה, תרבות

זו רשימה חלקית.¹⁰ היא הורכבה כמעט "על רגל אחת" ויש בה בוודאי כמה כפילויות. כדי להכין רשימה טובה וממצה אפשר להיעזר אף ב"מפתח הסיווגים המקצועיים" במדריכים של "דפי זהב".

כדי להקיף את אוצר המילים שבכל תחומי החיים ולבזר מתוכו את כל הראוי לבוא במילון כללי, יש לעשות כמה פעולות שיטתיות:

א. יש לסרוק עשרות גיליונות של העיתונים הנפוצים על כל מרכיביהם (מאמרים ראשיים, כתבות, ידיעות וכיו"ב) ועל כל מדוריהם (כלכלה, ספורט, צרכנות, בידור וכיו"ב).

- ב. יש לסרוק עשרות רבות של שבועונים, ירחונים ובייחוד כתבי-עת בנושאים מיוחדים (רכב, מחשבים, תיירות וכיו"ב).
- ג. יש לסרוק עשרות ספרי יעץ (רפואה, ביטול, צמחי נוי וכיו"ב) - ובייחוד יש לעבור על רשימות המונחים הנספחות להם.
- ד. יש להאזין לתכניות הרדיו ולצפות בתכניות הטלוויזיה במשך תקופה רצופה.
- ספק אם אדם אחד, או שניים, יכולים לעמוד במשא זה, אלא אם כן עומדים לרשות המילונאי מאגרים ממוחשבים של חומר כתוב רב, המשקף נאמנה את העברית של תקופתנו. לצערנו, מאגרים כאלה עדיין אינם נמצא.

הערות

1. אני מודה לחברי הד"ר יחיאל קארה שסייע לי הרבה באיסוף החומר לסקירה זו.
2. ראה סקירתי על המילון העברי-אנגלי הזה, לשוננו לעם טז (תשכ"ח), י, עמ' 275-279.
3. דיון רחב בעניין זה ראה במאמרי "הרחורים על מקומם של הפעלים, הבינונים ושמות הפעולה במילון עברי מודרני" בקובץ המאמרים לזכרה של שושנה בהט העתיד לראות אור בקרוב בהוצאת האקדמיה ללשון העברית.
4. ראה מאמרי על מילון ב"היהודה, לשוננו נד (תש"ן), בייחוד בעמ' 322-323.
5. על הקושי לתחום את תחומי ההתיישנות באוצר המילים עמד רפאל ניר בספרו: דרכי היצירה המילונית בעברית בת-זמננו, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב תשנ"ג, עמ' 18.
6. בהוצאת "פרולוג", תל-אביב 1993. בשער המילון לא צוינו שמות מחבריו.
7. ראה מאמרי "טובים השניים מן האחד - לחשיבותם של צירופי מילים במילון העברי", לשוננו לעם מב (תשנ"א), א, עמ' 18-23.
8. הוא ייחד להן מילון בפני עצמו: לכסיקון למלים זרות, תל-אביב תרצ"ט (295 עמודים).
9. ראה מאמרי "אברהם אבן-שושן המילונאי", לשוננו לעם לה (תשמ"ד), ט-י, עמ' 227-232.
10. למשל, אין היא כוללת את המקצועות הקלאסיים, כגון: בוטניקה, זואולוגיה, כימיה, פיסיקה, מתמטיקה, פסיכולוגיה, סוציולוגיה, גאוגרפיה, היסטוריה, פילוסופיה וכיו"ב.